
IRODALMI MÚZEUM

HERCZEG FERENC, A TEMESVÁRI GIMNAZISTA

N É M E T H F E R E N C

Versec szülöttének, Herczeg Ferencnek a munkásságában, későbbi írói élményvilágának kialakulásában, sőt irodalmi témaválasztásában is jelentős, mondhatnánk meghatározó szerepet játszott ifjúkori indíttatása. Pontosabban azon ifjú- és iskoláskori élményei, tapasztalatai, meg azok az érdekes, apró anekdotaszerű történetek, amelyek még az iskolapadban ívódtak bele, s amelyeket később oly ügyesen szőtt regényeibe, sajátos ízt és színt biztosítva azoknak, meg felismerhető irodalmi stílust. S hogy Herczeg diákkorában milyen maradandó, később irodalmi művek témájaként jelentkező élményanyagot vitt gimnáziumi évei után Pestre „irodalmi” útravalóul, arról önéletrajzi kötetéből és műveiből tájékozódhatunk.

Nem vitás, hogy a fiatal verseci diák, gimnáziumi éveinek dinamikus, sőt esetenként ellentmondásos alakulása, amely őt rövidebb ideig több városhoz, vagy mondjuk úgy: többféle milióhöz kötötte, és gyakori környezetváltoztatásra kényszerítette, hatványozott élményanyagot biztosított neki, többet mint más kortársainak, beleértve ebbe a sok diákkori barátságot is.

Versecen végezte el a négy elemi meg a polgári iskola első osztályát német nyelven, majd szülei kívánságára – tizenegy évesen – 1874-ben Temesvároft, az ottani jeles piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait. Szülei szándéka az volt, hogy nagyobb városba küldjék, ahol „magyar szót” hallhat, tanulhat. Ez a feltevés azonban annyiból volt téves, hogy az idő tájt magyar szó Temesvároft jobbára csak a piarista gimnázium falai között volt hallható, az ottani polgárok egymás között többnyire németül beszéltek. Így a verseci polgármester fiát kétévi temesvári tanulmányai után 1876-ban Szegedre íratja, ahol aztán a színmagyar városban mint egyik életrajzírója mondja, „magyar beszéde tökéletesen kicsiszolódott”. A magyar irodalomtörténet stílusosan fogalmazva

úgy tartja, hogy Herczegnek „Versecen a szíve, Temesvárt az ajka, Szegeden pedig az agya is megtanult magyarul”. Ilyen „nyelvi/szellemi metamorfózis” nélkül pedig bizonyára irodalmi pályafutása is másként alakult volna.

Herczeg 1876 és 1878 között tanult Szegeden, ahol a gimnázium negyedik és ötödik osztályát végezte. Sokat köszönhetett e két esztendőnek, hiszen a Tiszában pompásan megtanult úszni, erős, izmos ifjúvá serdült, s nemcsak a magyar nyelvet sajátította el, hanem a magyar észjárást is. Laetus-klub néven diákegyesületet alapított, sőt diáklapot adott ki, amelyet saját kezűleg illusztrált. Itt bontakozott ki festői tehetsége, olyannyira, hogy már-már dilemmában volt, hogy feladja-e érte irodalmi ambícióit.

Gimnáziumi tanulmányait, pontosabban az utolsó három osztályt szülővárosának szomszédságában, a fehértemplomi állami gimnáziumban végezte német nyelven, kosztos diák volt egyik tanáránál. Végzős korában írt ott egy igen nagy terjedelmű hőseposzt, amelyről később is sokáig emlegették.

Nos, e gyakori váltások és fordulatok a gimnáziumi évei során igencsak erősítették alkalmazkodóképességét, fejlesztették éleslátását, gazdagították tapasztalatát. E diákélményei közül sok műveiben is tetten érhető.

Herczeg Ferenc tehát 1874-ben rugaszkodott el először szülővárosából bátyjával, Józseffel együtt, mert szülői akarat szerint tanulmányaikat mindkettőjüknek Temesvárott kellett folytatniuk: tehát új városban, új környezetben, új iskolában. A *Várhegyben* erről így vall: „Elvégeztem az első polgárit, bátyám pedig a harmadikat, és édesapánk kijelentette, hogy a jövő tanévet a temesvári piarista gimnáziumban fogjuk tölteni. Temesváron a versecieknek latinból főlvételit kellett tenniök, és a kegyesrendiek, akik érthető okokból nem kedvelték a mi züllött kis német iskolánkat, rendszerint elbuktatták a verseci fiúkat. A bátyám is, én is, a verseci latin professzorunk kíséretében jelentkeztünk felvételire. A bátyám egy héttel előbb mint én. A piarista megnézte a bizonyítványát, látta, hogy a harmadikat végezte, egy pár tessék-lássék kérdést tett fel latinból, majd kimondta a szentenciát: beiratkozhatnak a harmadikba. Józsi tehát veszített egy esztendőt, pedig jó tanuló volt.

Engem Stadl tanár úr vitt fel Temesvárra. Búcsúzóul azt mondta édesapámnak:

– Kizárt dolog, hogy egy tanuló, akit én készítettem elő, bárhol az országban megbukhasson!

Erre én nagyon kíváncsi lettem. Csakugyan nem buktam meg, pedig meg sem értettem a magyar nyelven feltett kérdéseket, nemhogy feleltem volna rájuk. Ezt a csodát Stadl professzor úr a következőképpen imádkozta le reám. Először is bocsánatot kért Merényi kegyesrendi tanártól, hogy az én iskolai bizonyítványom valami sajnálatos félreértés következtében Versecen felejtődött. Pedig én tudtam, hogy a zsebemben van! Az előzékeny piarista megnyug-

tatta, nem baj, majd megkapjuk később. Aztán azt kérdezte, melyik osztályt végeztem a verseci polgáriban? A másodikat, mondta Stadl fölényes nyugalommal. Egykor jött az az egypár tessék-lássék kérdés latinból, én hallgattam, mint hal a varsában, a piarista tanár pedig úgy döntött, hogy fölvesz a másodikba. Be is irattak.”

Nos, ilyen cselesen kezdődött Herczeg Ferenc iskoláztatása Temesvárott, 1874 őszén.

Megérkezésük után Herczeg Ferencet és Józsefet, a két gimnazistát, id. Steinbach Antal királyi tanfelügyelő házában szállásolták el, feltehetően édesapjuk korábbi ismeretsége folytán. Mondhatnánk, hogy diákként akkortájt jobb helyre nem is kerülhettek. Hiszen a 19. század második felében kevés pedagógusnak voltak oly bokros érdemei a bánáti tanügy fejlesztése terén, mint id. Steinbach Antalnak. Azért is nevezték a bánáti iskolák atyjának, aki tanítóként, majd Torontál megyei tanfelügyelőként éveken át új iskolák, óvodák megnyitásán fáradozott, igen sikeresen. Amellett tanügyi szakíró is volt, több pedagógiai lap munkatársa, aki hivatalos teendői mellett Torontál megye művelődési életében is aktív szerepet játszott. Mint Vaday József írja róla: „szimpatikus modora, öntudatos, tervszerű, racionális tanítási eljárása kedvelté és népszerűvé tették őt”. Steinbach 1854-ben a verseci tanítóképző hallgatója volt, s feltételezésünk szerint még akkor ismerkedhetett meg Herczeg Ferenc édesapjával. Utána pályafutása Nagyikindára szólította, egy évvel a két Herczeg fiú érkezése előtt (1873 májusában) pedig Temes és Torontál vármegye másod-tanfelügyelőjévé nevezték ki, és akkor tette át székhelyét Kikindáról Temesvárra. Onnan 1876-ban, csaknem a Herczeg fiúkkal egy időben ő is elköltözött Temesvárról, méghozzá Nagybecskerekre.

Steinbach szeretettel fogadta a Versecről érkező gimnazistákat. Akkor már jeles tanügyi szakemberként tartották számon. A magyar mellett kiválóan beszélt németül, szerbül és románul. Temesvárott feleségével, Riesz Erzsébettel élt, három gyerekük volt: Antal, a későbbi főszolgabíró, Béla, akiből később ügyvéd lett és Erzsébet, aki Hegedűs Miklós Torontál megyei főjegyzőnek volt a felesége. Írónk ifj. Steinbach Antallal barátkozott.

Herczeg Ferenc így esetelte a korabeli fogadtatást Steinbachéknál:

„Temesváron kitűnő házba kerültünk: Steinbach tanfelügyelő volt a kosztadónk. A néni szép fiatal asszony volt, pompásan énekelt, én legalább nagy gyönyörűséggel hallgattam Erkel operáinak áriáit. Úgy bánt velünk, mint a saját gyermekeivel, vagy talán még valamivel jobban. Anyai gondosságában annyira ment, hogy saját kezűleg csutakolt szappanos vízzel, és maga vágta le a körmeimet. Volt két kosztostársunk is.”

A fiatal Herczeg nem volt éppen elragadtatva Temesvárral. Meg is írta róla, hogy „utcaín tömjén, prófunt- és patkányszag érzett, levegőjét trombitaszó és

harangkongás járta át, egész Temesvár mellét ájtatosság, zsibbasztó unalom és pedáns rend feküdte meg. És mindenütt fekete-sárga korlátok, kapuk és őrházak. (...) Magyarul akkor még csak a vármegyeházán, a piarista iskolában és a cukrászoltban beszéltek. A cukrásznál a három déli vármegye birtokosága ette a habos fánkot, és itta a vanílialikört. Olykor tíz szép négyesfogat is állott a téren. Az urak furcsa formájú kocsikon jártak, és még furcsább szabású vadászruhákat viseltek. Egyébként azok a magyar urak részben rác, részben görög, részben pedig német nevűek voltak. Akkoriban azt tartották a Délvidéken, hogy az ember csak ötszáz holdig lehet rác vagy sváb, azon felül magyarrá kell lennie, ha a vagyónához méltó életet akar élni”.

Ilyennek látta tehát Herczeg Ferenc Temesvárt, miközben, saját bevallása szerint, erős honvágy is gyötörte. A tanárok, legalábbis eleinte, elnézőek voltak iránta, mert nem tudott jól magyarul. És vajon hogyan tanulta Herczeg Temesvárott a magyar nyelvet?

A Várhegyben ezt is elmagyarázza: „Temesváron úgy tanultuk akkor a magyar nyelvet, mint a latint: iskolában és könyvből, de a gimnáziumon kívül mindenkiel németül karattyoltunk, hiszen még a magyar úricsaládok is sűrűn beszélték otthon Goethe dialektussá ficamodott nyelvét.”

Egyik tartós temesvári barátságát a tanfelügyelő fiával, ifj. Steinbach Antallal, azaz a nála egy évvel fiatalabb Tónival kötötte. A házigazda fia szívesen vette pártfogásba írónkat meg annak bátyját, és mindent megtett, hogy megkönnyítse az új környezetbe való beilleszkedésüket.

Herczeg Ferenc évtizedekkel később így emlékezett meg róla:

„A gazdánk fia, Steinbach Tóni, eszes, vidám és kedves fiú volt. Vele hamar összebarátkoztunk. Jó ideig azonban nem tudtam méltatni új otthonunk előnyeit. Rettenetes honvágy emésztett. Úgy éreztem, nem tudok élni távol az édesanyámtól és a Várhegytől. (...) Mikor a seb, melyet a hontalanság érzése ütött rajtam, hegedni kezdett, Steinbach Tóni körülkalauzolt a városban. Temesvárt akkor még háromszoros sáncöv vette körül. Ha az ember be tudott férkőzni a katonaságtól elzárt erődítési zónába, és mi kisdíákok be tudtunk férkőzni, akkor a kortól megbarnult hatalmas téglabástyák és posványos sáncárkok véget nem érő labirintusába találta magát. (...) Volt ott látnivaló. Ott volt a Hunyadi-kastély. Vasráccsal elzárt udvarán beláthatatlan hosszú sorokban feküdtek a szolgálaton kívüli vaságyúk.”

A Herczeg fiúk egy évet töltöttek a Steinbach házban, de a Tónival való barátság később is fennmaradt, amikor a Józsefvárosban lévő Sterbetzky házba költöztek, ahonnan naponta lóvasúton jártak be a piaristákhoz. Herczeg némi lelkiismeret-furdalással bevallja, hogy a Steinbachéktól való távozással igazságtalanságot követtek el a tanfelügyelővel szemben, de mint mondja, „ők nem voltak kicsinyesek”, és Tóni új szálláshelyükön is gyakran meglátogatta őket.

Végül is mi lett ifj. Steinbach Antallal? A levéltári adatok szerint szép karriert futott be, és a főszolgabíróságig vitte. Budapesten végzett jogot, majd 1887-ben államvizsgát tett, és közigazgatási gyakornokként lépett Torontál megye szolgálatába. 1896-ban Párdányban volt szolgabíró, majd Nagykikindán. Emellett beválasztották a megye törvényhatósági bizottságába is. Kortársai azt írták róla, hogy „tevékenyen részt vett minden társadalmi mozgalomban”. Valószínűnek tartjuk, hogy budapesti jogászévei alatt az akkor már Pesten élő íróval továbbra is barátkozott.

A Herczeg fiúk temesvári iskoláztatása 1876-ban ért véget, amikor a családapa úgy döntött, hogy egy „igazi magyar helyre”, Szegedre adja fiait, a piaristákhoz. Úgy is lett.

Herczeg Ferenc végül is 1881-ben, apja halála után egy évvel érettségizett le, Fehértemplomon, s miután anyja tanácsára nem lett katonatiszt, Pesten ő is, akárcsak Tóni barátja, jogra iratkozott. Hónapos szobát bérelt, és felkereste a maga köréhez tartozó bánsági fiúkat, hogy mint Surányi Miklós írja, „belemelegedjék a nagyvárosi élet örömeibe”. Az elsőéves joghallgató azonban ott írói szenvedélyének is hódolt. *A hozományvadász* címmel megírta *A dolovai nábob leányának* első változatát, és ezzel, képletesen szólva, szinte észrevétlenül át is lépte az irodalom küszöbét.